

DANIEL LAZĂR*

Tito kémei vagy Sztálin ügynökei?

Jugoszláv menekültek és a román Securitate (1948–1952)

Stalin's People or Tito's Spies? Yugoslav Refugees and Romanian Securitate (1948–1952)

Josip Broz Tito started as a notorious Stalinist and ended up becoming an opponent of Joseph Stalin. In this respect, the ideological confusion in Yugoslavia during 1948–1949 is significant. The thorough investigations conducted by Security services and Prosecution over the so called 'anti-Tito refugees' also included Romania, as well as the communist countries bordering Yugoslavia: Albania, Bulgaria and Hungary. The refugees were sent to special colonies, made far from the common border in places where they were offered a job, the chance to resume their education, as well as civic and cultural integration etc. Of course, their supervision in the field went on uninterruptedly. A special concern during the Securitate questioning of Serbian deserters in Romania was to collect detailed information about Yugoslavia. The image created was necessary both in order to identify their country's weaknesses, the degree to which the Yugoslav population adhered Tito's politics and to know the defence capacities of the 'ideological enemy'. Furthermore, the fact that opponents were asked to write and to tell without interruptions suggests that Securitate wanted first-hand knowledge of what it was like 'on the other side'. Information stating that 'Titoist Yugoslavia' sanctioned listening to Radio Moscow, Radio Bucharest, Radio Budapest but allowed listening to Radio Free Europe, Voice of America and BBC, that cinemas run especially Hollywood movies followed by Italian and French ones, that bookshops removed the works of Stalin and his acolytes certainly stirred – besides serious migraines – the increasing curiosity of the Romanian Securitate staff.

Keywords: Tito, Yugoslavia, Soviet Union, Cominform, Securitate, refugees

* Egyetemi docens, a Iasi-i Alexandru Ion Cuza Egyetem Modernkori Történeti Tanszékének vezetője.

Példaképből ellenség

1948. június 20–22. között tartották Bukarestben a Kominform harmadik konferenciáját. Az itt született határozatot, amelynek címe: „Jugoszlávia Kommunista Pártja a merénylők és a kémek kezében”¹, Gheorghe Gheorghiu Dej, a Román Munkáspárt² első titkára olvasta fel. Ez a határozat első alkalommal zárt ki a szocialista tábor tagjai közül egy pártot a Moszkvával szembeni engedetlenség miatt. Ez volt az első repedés a kommunista pártok monolitikus egységén, és az első alkalom, hogy megkérdőjelezték Joszif Visszarionovics Sztálin mítoszát és a szovjet modell elsőbbségét, amit a propaganda az egyetlen hiteles és kötelezően követendő példának állított be. A Sztálin-mítosz gyorsan felépült, mivel a szatellitállamok a kommunista pártok vezetőin keresztül a kezdetektől az „engedelmes szolga” modelljét tették magukévá. A jugoszláv „deviánsokat” elítélő jelentés felolvasásával Gheorghe Gheorghiu Dej és a többi kommunista vezető Bukarestben pontosan illeszkedtek ebbe a mintába.

Josip Broz Tito és „jugoszláv törvényen kívüliek” esete különösen érdekes Jugoszlávia Szovjetunióval és Sztálinnal való kapcsolatainak szövevényessége miatt. Ha ehhez hozzávesszük a jugoszláv kommunista vezetésnek a második világháború során kialakított korrekt háborús kapcsolatait Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal, amelyek abból eredtek, hogy Tito a jugoszlávok egyetlen elismert képviselője volt a Németország elleni harcban, máris egy olyan kommunista vezető portréja áll előttünk, aki nehezen illeszthető be a háború utáni paradigmába, nemcsak az Európa keleti felében végbemenő kommunista hatalomátvétel mintájába, de a kortársak által felállított viselkedési tipológiába is.

A balkáni fronton kialakult helyzet és a realitások 1943 novemberében arra bírták Sztálin mellett Churchillt és Rooseveltet is, hogy a teheráni konferencián Titót ismerjék el a jugoszláv népek egyetlen legitim képviselőjének a Németország elleni harcban. Ekkorra már egyértelműen bebizonyosodott, hogy Tito nyugati hatalmak által preferált riválisa, a jugoszláv emigráns kormány hadügyminisztere és a honi jugoszláv hadsereg parancsnoka, Draža Mihailović ezredes képtelen egy hasonló méretű németellenes ellenállás levezénylésére Jugoszláviában, mivel az ő

¹ Gheorghiu-Dej 1951. 349–366. (Partidul Comunist Iugoslav în mâinile unor asasini și spioni, Raport prezentat la Consfătuirea Biroului Informativ al partidelor comuniste care a avut loc în a doua jumătate a lunii noiembrie 1949.)

² A Román Munkáspárt 1948. február 4-én alakult meg a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt disszidens, kommunista szárnyának egybeolvadásából.

politikai döntéseit kizárólag a nacionalista csetnik³ (és királypárti) szerb érdekek befolyásolták.⁴

A jugoszláviai partizán- és ellenállási mozgalmat a megszállók és hazai támogatóik ellen a Kommunista Párt szervezte meg, amely a hadviselés legkönyörtelenebb módszereivel oldotta meg a nemzeti problémákat, miközben továbbra is a nemzetközi kommunista mozgalom részének tekintette magát, elválaszthatatlannak a Szovjetuniótól, a szocializmus hazájától.⁵ Noha a Tito által vezetett partizánok szabadították fel fegyveres erővel Jugoszláviát, anélkül, hogy ehhez jelentősebb mértékben igénybe vették volna a Vörös Hadsereg segítségét, s Titót hazájában nemzeti hősnek és kiválasztott vezetőnek tekintették, Tito és a Kommunista Párt „kemény magja”⁶ továbbra is csodálta Sztálint, és ennek teljes mértékben hangot adott retorikájában. Tito már 1942 decemberében Bosanski Petrovacban, a Jugoszláv Nők Antifasiszta Frontjának (AFJŽ) alakuló gyűlésén tartott felszólalásán nyilvánosságra hozta saját elképzelését a háború utáni kommunista Jugoszláviáról, ami teljesen összecsengett a Szovjetunió példájával.⁷

A korszakra jellemző „kanonizált diskurzuson” alapuló retorikán túl azonban érdemes szem előtt tartani az eltéréseket is, amikre Tito egyik legközelebbi munkatársa, Milovan Đilas utal visszaemlékezéseiben. Jelesül a kialakulóban lévő jugoszláv kommunizmus azon sajátos vonásait, amelyek a Kreml értékelését Tito politikájáról és tetteiről alapvetően elhibázottá tették. Először is, „Moszkva soha nem értette meg igazán a jugoszláviai forradalom lényegét, vagyis azt a tényt, hogy Jugoszláviában a megszállók elleni harc részeként egyidejűleg egy belső forradalom is zajlott. Mint ahogy az új jelenségekkel általában történni szokott, a jugoszláv kommunisták küzdelme nem felelt meg a Szovjetunióban vallott nézeteknek, a szovjet államérdekeknek.”⁸ Másodszor, „Moszkva nem értette meg

³ Csetnikiek: szerb paramilitáris szervezet, amely a második világháborúban a megszállt területek felszabadításáért és a Jugoszláv Királyságnak a Karađorđević dinasztia uralma alatt újbóli egyesítéséért harcolt.

⁴ Ezt a megállapítást erősítette meg egy a megszállt Jugoszláviában maradt brit hírszerző tiszt is, Duane Tyrrel Hudson, aki jól ismerte Titót és Mihailović-ot is. Hudson véleménye szerint a csetnik parancsnok, „bár rendkívül karizmatikus egyéniség, mégis szánalmas volt, mivel képtelen volt rendkívüli helyzetekben fontos döntéseket hozni.” Idézi: Pavlowitch 1995. 270.

⁵ Đilas 1991. 5–6.

⁶ Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković és Moša Pijade voltak Josip Broz Tito legmegbízhatóbb segítői a háború végén.

⁷ „A testvériség és a katonai egység, amelyet a nemzeti felszabadításért folytatott ádáz harcban nemzeteink legjobb fiainak vére szilárdított meg, minden kétséget kizáróan azt mutatja, hogy nemzeteink elnyerik az igazi szabadságot és függetlenséget, és hogy mostantól kezdve a nemzeti elnyomás és a társadalmi kizsákmányolás többé nem létezhet Jugoszláviában” – Sugar 1996. 255. (Doc. nr. 2. 255–261.: Josip Broz Tito: Chestiunea națională din Iugoslavia în lumina luptei de eliberare națională.)

⁸ Đilas 1991. 6.

a jugoszláviai háború sajátosságait sem. Bármennyire is lelkesedtek a jugoszlávok küzdelmeiért, s nemcsak az orosz nemzeti identitás védelmében a német fasiszta invázióval szemben harcoló katonák, hanem a hivatalos szovjet körök is, utóbbiak mégis alábecsülték a jugoszlávokat éppen azért, hogy a saját partizánjaikkal és azok harcmodorával azonosították őket. Márpedig a partizánok a Szovjetunióban csak a Vörös Hadsereg kiegészítő segédcapatai voltak, és soha nem szerveződtek reguláris hadsereggé. A szovjet vezetés saját tapasztalatai alapján nem feltételezte, hogy a jugoszláv partizánok hadsereggé és államhatalommá fejlődhetnek, és hogy idővel saját, a szovjetektől eltérő formát ölthetnek, amelynek érdekei is különböznek a Szovjetuniótól.”⁹

A háború után Tito, a térség többi kommunista vezetőjéhez hasonlóan, továbbra is szorgalmas diákként követte Sztálin útmutatását országa erőszakos és következetesen végrehajtott bolsevizálásában. Ugyanakkor a régi kominternes társával, Georgi Dimitrovval, Bulgária vezetőjével, valamint az újonnan színre lépett albán kommunista vezetővel, Enver Hoxhával való kapcsolatában önjelölt regionális vezetőként mutatkozott meg. Ennek legfontosabb manifesztálódása egy tervbe vett balkáni szövetség létrehozására irányuló szervezkedés volt. A balkáni kommunista föderáció gondolata – amely a megszűnt Komintern internacionalista és transznacionális kommunista téziseiből született – magával ragadta Titót, és úgy tűnt, hogy nem várt haszonnal kecsegteti, akkor, amikor saját országa a partizánháború alatt elfogadott elvek alapján soknemzetű föderációvá vált. Tito hitte, hogy a Belgrádból irányított föderáció gondolata kiterjeszthető a bolgárokra és az albánokra is. Azonban ez nem volt ennyire magától értetődő, mert ha Tirana nem is volt abban a helyzetben, hogy ellenkezzen, Szófia számára nem volt elfogadható, hogy egy ilyen messzemenő terv aláássa a bolgár nemzetállam identitását és önállóságát. Szófiában a föderációt csak úgy látták életképesnek, ha az a két állam teljes politikai és közigazgatási egyenlőségén alapul.

Az 1946-ban kezdő és 1947 végére komoly eredményekkel járó tárgyalások természetesen nem kerülték el Moszkva figyelmét sem. Ám két csatlósának szervezkedése nem illett Moszkva elképzeléseibe, legalábbis nem ekkor, és nem ebben a formában, így 1948 januárjában Sztálin mindkettőjüket Moszkvába rendelte, ahol világossá tette, hogy mi is valójában a Szovjetunió álláspontja: a tervezett föderációt majd Moszkva szándékai alapján kell létrehozni, amit Ghiorgi Dimitrov engedelmesen üdvözölt.¹⁰

⁹ Đilas 1991. 6.

¹⁰ „Szemem sarkából Dimitrovra pillantottam. Füle vöröslött, arcán az ekcémák helyén nagy vörös foltok jelentek meg. Ritkás haja szétzilálódott, és élettelen tincsekben lógott ráncos nyakára. Megsajnáltam. A lipcsei per oroszlánja, aki a vádlottak padján is szembeszegült a hatalmas csúcspontján álló Göringgel és a nácizmussal, most csüggedtnek, legyőzöttnek látszott.” – Đilas 1991. 115.

„Hirtelen világossá vált, bár senki nem mondta ki, hogy a 'népi demokráciák' semmiféle olyan kapcsolatba nem léphetnek egymással, amely nem a szovjet kormány érdekeit szolgálja és nem élvezi előzetes jóváhagyását.”¹¹ Ilyen körülmények között a jugoszláv delegáció – amelyet a szlovén Edvard Kardelj és a montenegrói Milovan Đilas vezetett – kivonult a tárgyalásokról. Ez fontos lépés volt a jugoszláv és a szovjet kommunisták eltérő nézeteiből fakadó szakítás felé vezető úton. Az a körülmény, hogy Jugoszlávia ugyanúgy ellenőrizte a gyengébb szomszédját, Albániát, mint ahogyan azt a Szovjetunió tette Kelet-Európában, további intő jel volt Moszkva számára Josip Broz Tito nagyratörő ambícióival kapcsolatban.

Belgrád erre irányuló törekvéseinek fontos pontja volt a Jugoszlávia és Albánia által 1946 nyarán Belgrádban megkötött barátsági és együttműködési szerződés. A dokumentum aláírását további egyezmények követték, amelyek a két állam gazdasági, pénzügyi és katonai integrációját célozták (monetáris unió, vámunió, közös árrendszert és egységes védelmi rendszer). Ahogy a szovjetek a többi szatellitállamba, úgy a jugoszláv tanácsadók is tömegesen érkeztek Albániába, és váltották egymást a minisztériumokban. Közös vállalatokat hoztak létre az ország természeti erőforrásainak kiaknázására, a vasút, a villamosítás és a külkereskedelem fejlesztésére. Az Albán Kommunista Párt Jugoszláviához való hűsége olyan szintre jutott, hogy 1947 áprilisában Enver Hoxha egyenesen azt javasolta a Politikai Irodának, hogy Albániát a föderáció hetedik köztársaságaként integrálják Jugoszláviába.¹²

A jugoszlávok albániai térnyerése felháborította Sztálint, aki emiatt szigorúan elmarasztalta Edvard Kardenjt, Tito moszkvai követét: „Mit tud mondani Albániáról? Egyáltalán nem konzultáltak velünk a hadsereg Albániába való küldéséről. Akármit magyaráz, tény, hogy nem egyeztettek velünk arról, hogy két hadosztályt küldjenek Albániába. Ezt nem lehet kimagyarázni. Ez nem hiba, ez az önök álláspontja” – fakadt ki Sztálin.¹³ Természetesen Sztálint nem Albánia szuverenitásának megsértése aggasztotta, hanem a nagyhatalmi konfrontáció lehetősége, amit a görög polgárháború, és az abba történő esetleges szocialista beavatkozás idézhetett elő.

A görög polgárháború 1946. márciusi kitörésekor ugyanis Tito nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy közvetve bár, de lényegében részt vegyen a Görög Kommunista Párt és a nyugatbarát athéni kormány közötti konfliktusban. A görögországi kommunista gerillák végső győzelmét egyrészt személyes diadalaként

¹¹ Đilas 1991. 114.

¹² Jugoszlávia kizárását követően azonban Albánia teljes egészében Moszkva felé fordult, és felmondta az összes szerződését a belgrádi kormánnyal. A jugoszláv tanácsadókat kiutasították Albániából, és a kormány élénk Tito-ellenes kampányba kezdett. Jugoszlávia szintén felmondta a barátsági szerződését Albániával és kivonta diplomáciai képviseletét Tiranából 1950-ben.

¹³ Đilas 1991. 116–117.

élhette volna meg, másrészt azt bizonyította volna, hogy Sztálin befolyása a Balkánon kizárólag Jugoszlávia délkelet-európai regionális hatalomként való elhelyezkedésétől és hozzáállásától függ. A kommunista Jugoszlávia 1948 nyaráig jelentős katonai segítséget nyújtott a kormányellenes ELAS/EAM¹⁴ csapatoknak: fegyvereket, lőszert, élelmiszert, katonai szakértőket küldött, és nem utolsósorban a görög kommunista harcosok a jugoszláv Macedónia területét állomáshelyként használhatták.¹⁵

Sztálin balkáni megfelelőjeként való fellépésével, az ebből fakadó arroganciájával a bolgár kommunistákkal szemben, az ideológiai mentor szerep magának vindikálásával Albániában, a szomszédok rovására történő határmódosítások igénylésével és a „forradalom exportálásával” Görögországba, Tito mélységesen irritálta a Kreml vezetőjét, aki a kánon szerint egyedül volt jogosult a „szocialista tábor vezetőjének” székét elfoglalni. Természetesen Sztálinnak is megvoltak a maga tervei a Balkánnal kapcsolatban, de ezeket globális érdekei kontextusába helyezte. Nem volt hajlandó elfogadni a rendszeren belüli konkurenciát, de nem is akart mindenáron konfliktusba keveredni saját szatellitjei kedvéért, ráadásul számára kedvezőtlen időpontban.”¹⁶

Josip Broz Tito sztálinistaként indult, aki Sztálinhoz hasonló módon viszonyult a hatalom gyakorlásához és végül – pontosan emiatt – Sztálin ellenfelévé vált, anélkül, hogy ezt kifejezetten kívánta volna. Ebből a szempontból jelentős a jugoszláviai pártapparátus csúcsán az 1948–1949-es ideológiai elmozdulás. A jugoszláv kommunisták ugyanis a Komintern határozata után súlyos dilemmával találták magukat szemben: mind a „nemzeti hős Tito”, mind a „generalisszimus Sztálin” támogatóinak választaniuk kellett a Nyugat hallgatólagos támogatását élvező belgrádi propaganda által szállított „igazság” és a moszkvai propaganda által rájuk zúdított „igazság” között, amelynek mértéke és intenzitása ráadásul megsokszorozódott a Jugoszláviával határos szatellitországok révén.

A már sokat idézett Đilas szerint, bár „a realitások egyre következetesebben és kibékíthetlenebbül elválasztották őket Moszkvától, mégis ezeket a Moszkvához való kötődésük és az általa ajánlott ideológiai sémák megerősítésének tekintették.”¹⁷ A jugoszláv kommunisták számára még hónapokkal a párt Kominformból való kizárása után is „Moszkva nemcsak a politikai és szellemi központot jelentette, hanem az ideális, valójában elvont, osztály nélküli társadalom megvalósulását is, ami megkönnyítette áldozatvállalásaikat és enyhítette szenvedéseiket és egyúttal

¹⁴ EAM: Nemzeti Felszabadítási Front; ELASZ: Görög Népi Felszabadító Hadsereg.

¹⁵ Jugoszlávia elszigetelése mellé társult a szocialista államok részéről életbe léptetett embargó, valamint az, hogy a nyugati hatalmak vonakodtak elfogadni Tito hatalmi ambícióinak megnyilvánulásait, amelynek jegyében logisztikai segítséget nyújtott az ELAS/EAM gerilláknak Görögországban, így azokat Belgrádnak 1949-ben be kellett szüntetnie.

¹⁶ Nistor 2015. 7.

¹⁷ Đilas 1991. 8.

saját szemükben is igazolta létüket”.¹⁸ A jugoszláv kommunisták többsége követte a belgrádi vezetőt, Tito irányvonalának ellenzői pedig választásra kényszerültek a „megtérés” és a hallgatás, illetve az otthoni bebörtönzés és a Szovjetuniónak ideológiailag alávetett szomszédos kommunista államokba való emigráció között.

Néhány hónappal az 1948. június 28-i „végzetes” nap után a Truman-kormányzat elkezdte vizsgálni Jugoszlávia másfajta politikai kezelésének lehetőségét. A sztálinista rendszerben keletkezett „szakadás” – ami öröndetes meglepetés volt a feltartóztatási politika számára –, valamint az, hogy Tito lemondott a kommunista gerillák támogatásáról a görög polgárháborúban, elég meggyőző érv volt a britek és az amerikaiak számára, hogy elfogadják Titót tárgyalópartnerként. A hidegháború eszkalálódásával az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Jugoszláviához való hozzáállását mind több „megértés” jellemezte az új rezsim despotikus kormányzási módjával kapcsolatban. Az a körülmény, hogy Tito „abban a hitben ringatta őket, hogy egy Sztálin-ellenes kommunista mozgalom születik a világban”¹⁹ elegendő volt ahhoz, hogy a belgrádi vezetőnek a saját országában az ellenfelekkel szemben tanúsított brutális politikai módszereit figyelmen kívül hagyják. Az okok nyilvánvalók, hiszen „a Sztálinnal való konfrontáció élesedése megváltoztatta az európai egyensúlyt, ami arra készítette az angolszász hatalmakat, hogy elgondolkodjanak azon, milyen előnyökre tehetnek szert stratégiai és védelmi szempontból, ha sikerül Titót ellenállásra bírni.”²⁰ Így a nyugati államok Olaszország kivételével, a belgrádi rezsimmel való kapcsolataikban a közeledés és a „stratégiai” szolidaritás politikáját követték.²¹

A kiközösítés után

Ami a kommunista Románia Jugoszláviához való hozzáállását illeti, az a háború vége óta szigorúan követte a valamennyi szatellitállam számára Moszkvából kijelölt utat. Ez a kommunista pártok közötti „bajtársi együttműködés” szakasza

¹⁸ Dilas. 1991. 8.

¹⁹ Bianchini 2003. 90.

²⁰ Bianchini, 2003. 90. „Így indult meg 1949 őszétől a Nyugat által Jugoszláviának küldött egyre növekvő mértékű segélyezés élelmiszerszállítmányok és anyagi segítség formájában. Hamarosan a katonai kapcsolatok lehetőségének módozataiban is előrelépés történt, részben Jugoszlávia biztonságának nyugati szavatolása, részben a NATO balkáni jelenlétének növelése révén, amikor Görögország és Törökország 1952-ben a szervezet tagjává vált.”

²¹ Olaszországnak területi vitája volt Jugoszláviával az Isztriai-félsziget és Trieszt környékén. Mindkét területet Tito partizánjai szállták meg a második világháború végén. A konfliktust 1954-ben rendezték a londoni memorandum aláírásával, amely biztosította Róma fennhatóságát Triesztben és a hátszágban (A zóna). Az Isztriai-félsziget (B zóna) azonban a Jugoszláv állam része maradt.

után, éles irányváltást követően, a rezsim propagandája által az ország minden társadalmi körében kiváltott, a „bandita Titóval” és csatlósáival szembeni zsigeri megvetésig vezetett. Mindössze hét hónap telt el Josip Broz 1947. novemberi bukaresti látogatása és a jugoszláv kommunistákat „kiátkozó” határozat – szintén Bukarestben történő – felolvasása között, és Romániában – akárcsak Albániában, Bulgáriában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban – a titoizmus 1948 nyarára eretnekséggé vált.

A két világháború közötti időszakban a Románia és Jugoszlávia közötti kapcsolatok az államok és dinasztiák közötti együttműködés paradigmája szerint alakultak. A párizsi békekonferencián a Bánát területének románok és szerbek közötti felosztási vitája miatt kialakult feszült helyzetet az 1923. november 23-i belgrádi jegyzőkönyv aláírásával rendezték. Ezzel a dokumentummal véglegesen rögzítették a román–jugoszláv határ vonalát a Bánátban, amit később gazdasági és kulturális együttműködési megállapodások követtek. Az egyezmények sorát a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban élő román kisebbség, illetve a Romániában élő szerb kisebbség védelmében kötött egyezmények tették teljessé. Dinasztikus szinten a szoros román–jugoszláv együttműködést – amely a két világháború közötti új regionális biztonsági képletben szükségszerű volt – az 1922. június 8-án Belgrádban megkötött házasság szilárdította meg, amely Sándor király és Mărioara román hercegnő, Ferdinánd király és Mária királyné lánya kötött jött létre.

Jugoszlávia második világháború alatti német megszállása újra megnyitotta a „Balkán-aktát”. Traian Borcescu ezredes²² tanúvallomása szerint „1943-ban a Harmadik Birodalomnak további csapatokra volt szüksége a keleti fronton – és mivel Ion Antonescu emberhiányra és a rendelkezésre álló csekély számú román egységek gyenge felszereltségére hivatkozva nem volt hajlandó segítséget küldeni – Hitler csapdát állított Ion Antonescunak Artur Phleps Stolz tábornokon keresztül azáltal, hogy a keleti fronthoz való hozzájárulásáért cserébe felajánlotta neki a jugoszláv Bánátot, és követelte, hogy csapatával foglalja el azt”.²³

Borcescu ezredes azt állította, hogy egy ilyen akció következményeiről szóló jelentése arra készítette Ion Antonescut és Ilie Șteflea tábornokot, akik kezdetben beleegyeztek a szerb Bánát elfoglalásába, hogy végül elálljanak ettől a tervtől. Borcescu érvei a következők voltak:

a.) Egyértelmű volt, hogy Jugoszlávia a szövetségesek oldalán megnyeri a háborút, és így elfoglalhatja a román Bánátot, ami nagy veszteség lett volna Románia számára.²⁴

²² Traian Borcescu a háború alatt a Titkosszolgálatnak dolgozott keleten, 1944. augusztus 23-tól Petru Groza kabinetfőnöke volt 1945 áprilisában bekövetkezett haláláig.

²³ Șiperco 2015. 243.

²⁴ Șiperco 2015. 243.

b.) Jugoszlávia volt az egyetlen lojális szomszéd, akivel Romániának nem volt konfliktusa, ők voltak Románia őszinte barátai.²⁵

c.) Remélni lehetett, hogy Románia gesztusát Tito a háború után értékelni fogja. Borcescu ezredes szerint Tito még arról a szándékáról is lemondott, hogy a romániai Bánátot (vagy annak egy részét) Szerbiához csatolja, amire egyébként kezdetben a radikális szerb kommunisták igyekeztek őt rábírní. A jugoszláv koalíciós kormány külügyminisztere, Ivan Šubašić is biztosította Josip Brozot, hogy „Románia Jugoszlávia egyetlen hűséges és őszinte barátja”.²⁶

Másrészt világos volt, hogy Tito revíziós szándékait Olaszország (Trieszt és az Isztriai-félsziget) irányában a lehető legkomolyabban kellett venni, ezért úgy tűnt, hogy a belgrádi hatalom számára a határok revíziója stratégiai cselekvési irány volt, amelyből nem hiányzott a Romániával való határszakasz sem.²⁷ Az 1945. január 9-i moszkvai találkozón a jugoszlávok valóban nem titkolták érdeklődésüket Temesvár és a hegyvidéki Bánát ipari területe iránt, amelynek központja Rešica volt. Így egyszer s mindenkorra lezárulhatott egy régi vita, amely ugyan 1923-ban már eldőlt, de a háború utáni új helyzetben újra tárgyalóasztalra kerülhetett, úgy, hogy abból kizárólag a belgrádi kommunista rezsim profitálhatott volna. A dokumentumok tanúsága szerint a szerbiai irredenta szervezet, a Szláv Antifasiszta Front kongresszusa – amelyet Temesváron tartottak volna, hogy követeljék a romániai Bánát Jugoszláviához csatolását – elmaradt. „Az akcióra azért nem került sor, mert a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) megtiltotta a kongresszus megtartását, hogy elkerülje a zavargásokat, amelyek egy ilyen találkozót követték volna.”²⁸ Akár a SZEB nyomására történt, akár Ivan Šubašić tanácsára, ahogy ezt Borcescu ezredes sugallja, a Romániával szembeni jugoszláv területi követelések végül nem kerültek terítékre.

Miután a Belgrád és Bukarest közötti rövid válságos időszak véget ért, a Tito és a Groza kormány a két állam hagyományos együttműködését 1945–1948-ban a két kommunista párt együttműködésének szintjére helyezték át. Így a régi kapcsolatokat egy új, ideológiai alapú – és román részről a jugoszláv vezetővel való kapcsolatok minőségéről vallott szovjet szemléletnek teljes mértékben alárendelt – viszony váltotta fel.

A „jugoszláv skizma” teljesen átértékelte a Román Munkáspárt Josip Broz Tito rendszeréhez való viszonyát. Az új állambiztonsági szolgálat – az 1948 augusztusában létrehozott Securitate – komolyan vette a „titói fenyegetést”, és a nagy számban Romániába érkező jugoszláv politikai menekültet, bár azok a Tito és az

²⁵ Šiperco 2015. 244.

²⁶ Šiperco 2015. 244.

²⁷ Nistor 2015. 9.

²⁸ Nistor 2015. 9.

általa képviselt ideológiai irányvonal ellenségeinek vallották magukat, nagy körültekintéssel kezelte. Ezért nem meglepő, hogy a Moszkva irányába tett hűségnyilatkozataik ellenére inkább tekintették őket a jugoszláv kormány Romániába küldött ügynökeinek, semmint a belgrádi „revizionista” rendszer meggyőződéses ellenfeleinek.

A biztonsági és ügyészégi szervek által lefolytatott vizsgálatok és perek 1948 nyarától Romániában is napirenden voltak, akárcsak a Jugoszláviával határos többi kommunista országban. A bukaresti propaganda élénk, gyakran hisztérikus jelleget öltő médiakampányt indított a belgrádi rezsim ellen. A „dolgozó emberek” tömegeit naponta egyszerű, érthető nyelven tájékoztatták a pártsajtóban és máshol a „Tito és cimborái által elkövetett árulásról”: „Tito – hóhér”, „Tito – Júdás”, „Tito – a dollár szolgája”, „Tito – az angol–amerikai imperializmus szolgája” – csak néhány a *Scântea*, a Román Munkáspárt lapja által a belgrádi vezetővel szemben használt szidalmak közül, melyek messze túllépték az egyszerű lejáratás határát.²⁹ A hisztériakeltésen túl a szomszédos Jugoszláviában uralkodó rendszer ellen a lakosság körében keltett a vádak hulláma azt is célozta, hogy állandó riadókészültséget idézzon elő az országban. A propaganda alattomosan dolgozott, hogy demonstrálja a „forradalmi éberség” folyamatos szükségességét, amelyet a rezsim alig néhány hónappal a hatalom teljes átvétele után sem tudott nélkülözni. Ebben az esetben egyértelműen érvényes Vladimir Tismaneanu állítása az „ostromlott erőd” mítoszáról, amely a kommunizmusra éppen csak áttért társadalmakra jellemző.

E mítosz működése feltételezi egy ideológiai ellenség létezését (vagy kreálását), nemcsak a határon kívül, hanem a falakon belül is, esetünkben a bánáti szerb és horvát nemzetiségű lakosság képében. Az ellenség léte pedig indokolja a lakosság elnyomásának szükségességét. Ami a bánáti szerb nemzetiségűeket illeti (Temes-Torontál és Krassó megyék), a bukaresti hatóságok abból indultak ki, hogy a kialakult helyzetben ők az ideális gyanúsítottak, egyfelől az „ellenséggel” azonos etnikai származásuk, másrészt a bánáti helyi pártszervezetekben való felülreprezentáltságuk okán. „Kommunisták ugyan, de szerb kommunisták”, mondták Bukarestben azokban az években, amikor a két párt közötti szívélyes barátság még működött.³⁰

Valóban, a bánáti románok vonakodása a Román Kommunista Pártba (RKP) való belépéstől sokkal nagyobb mértékű volt, mint a szerbeké, így „a szervezetet etnikai szempontból többnyire szerbek és magyarok alkották a régióban”.³¹ Elég, ha néhány fontosabb község adataira utalunk: 1946-ban Dentában 60 tag volt, ebből 50 szerb, Dejanban 90 tag, ebből 54 magyar, 35 szerb és 1 román, Socában 164

²⁹ L. Rusnac 1997. 383–395.

³⁰ Râmneanțu 1994. 434.

³¹ Râmneanțu 1994. 434.

tag, mind szerb, Mailatban 199 tag, mind magyar, és Vingában 202 párttag, ebből 134 magyar, 35 szerb és 29 román volt.³²

A jugoszláv politikai menekültek biztonsági kihallgatásai a kérdések széles körére terjedtek ki. Ezek közé tartozott az egyes menekültek önéletrajzának rendszeres időközönkénti újraíratása (az esetleges ellentmondások vagy pontatlanságok kiszűrése érdekében), pontos információk szerzése származási helyükről (a legtöbb menekült a Romániával határos területekről származott: a szerb Bánátból, a Duna-völgyéből, a Timok-völgyéből és részben a Vajdaságból). Emellett adatokat kértek a jugoszláv határőrség rendszeréről abból a szektorból, ahol átkeltek (szárazföldön és folyón), és arról, hogy miként sikerült megteveszteniük a szerb határőrök éberségét, valamint adatokat a Jugoszláviában feltehetően az UDB ügynökeiként kapott képzésükről.³³ De érdekeltte őket az emigránsok lelkiállapota, az UDB szervezeti felépítése és működési módja is, továbbá a lehetséges beszerzésük a román titkosszolgálatba, hogy kémkedési feladatokra visszaküldhessék őket Jugoszláviába.

A kihallgatottaknak csak egy nagyon kis részéről derült ki, hogy a belgrádi rezsim romániai kémhálózatának tagjai. Ők vagy a vizsgálatok során adták fel magukat, vagy a román–jugoszláv határvidéken kialakult helyzetről való információgyűjtő küldetésük alkalmával kerültek elfogásra. Ilyen volt például Branko Trkulic esete, aki feladta magát a román határőröknek, amikor megpróbált Ghimbav-Braşovból egy katonai repülőgépen Szerbiába menekülni két román tiszttel és Dragoslav Adjaninnal együtt.

A jugoszláv emigránsokat külön erre a célra létrehozott, a határtól távoli kolóniákra küldték, Bukarest, Ploieşti, Urziceni, Calarasi, Brassó, Kolozsvár, Bacau, Piatra Neamt vagy Botosani környékére, ahol munkát, diákok esetén tanulmányaik folytatásának lehetőségét és polgári–kulturális tevékenységekbe való integrációt stb. kínáltak nekik. Természetesen a helyszíni megfigyelésük folytatódott, a beszerzett informátorok adatokat gyűjtöttek lelkiállapotukról, a román társadalomról alkotott véleményükről, vagy a különböző alkalmakon folytatott politikai vitáikról. A jugoszláv nagykövetség is folyamatos megfigyelés alatt állt, a biztonsági ügynökök éberren követték azokat az emigránsokat, akik úgy döntöttek, hogy kapcsolatba lépnek a bukaresti misszió jugoszláv diplomáciai személyzetével. A Romániába disszidált szerbek kihallgatása során a Biztonsági Szolgálat különös gondot fordított a Jugoszláviáról szóló részletes információk gyűjtésére. A nyomozó szervek stratégiája nemcsak az egyes menekültek egyéni helyzetének részletezését követelte meg, hanem mindenekelőtt a jugoszláv államnak és annak

³² Râmneanţu 1994. 434. A Román Kommunista Párt szervezetének Temes–Torontálban 1946 végén összesen 19.710 fő tagja volt.

³³ UDB – Uprava Državne Bezbednosti, a Jugoszláv Népköztársaság állambiztonsági rendőrsége.

a – korabeli politikai zsargonban „titoista társadalomnak” nevezett – lakosságnak a részletes leírását, amelyből a menekültek kiváltak.

A cél nyilvánvaló volt: a lehető legmegbízhatóbb képet rajzolni az országról, amelyet Josip Broz Tito vezetett. Erre azért volt szükség, hogy azonosítsák az ország potenciális gyengeségeit (nagy volt a bizonytalanság a tekintetben, hogy a jugoszláv lakosság milyen mértékben kötődik Belgrád politikájához), és hogy részletesen megismerjék az „ideológiai ellenség” képességeit. Végül, de nem utolsósorban a Jugoszláviára vonatkozó részletes információkat – feltételezhetően – a Securitate szomszédos Jugoszláviába beszivárgott ügynökeinek rendelkezésére kívánták bocsátani. A Securitate 1948 novembere óta összeállított, a vizsgált személyek által szolgáltatott információk alapján készített jelentései³⁴ számos, a válaszdadók szakmai képzettségét és származási helyét is figyelembe vevő, és részletes elemzések alapjául szolgáló témakört érintettek. Ezek a következők voltak:³⁵

- Jugoszlávia gazdasági és társadalmi helyzete;
- az UDB által az ügynököknek nyújtott képzés;
- a jugoszláv titkosszolgálattal kapcsolatos adatok;
- a jugoszláviai politikai helyzet;
- információk a lakosság szokásairól, sajátos jellemzőiről, különböző helyzetekben tanúsított viselkedéséről stb;
- hogyan kell viselkedni Jugoszláviában (szálloda, étterem, bolt, fodrászat, vásártárlomás, villamos, vonat, busz, hajó, repülő, viselkedés a hatóságokkal szemben, évfordulók és ünnepek);
- a személyi igazolvány megszerzéséhez szükséges formalitások;
- a katonai könyvecske kiadására vonatkozó adatok;
- születési bizonyítványok és anyakönyvi kivonatok;
- az amerikai áruk;
- az emberekre gyakorolt nyomás, hogy szövetkezetekbe kényszerítsék őket
- a szövetkezetekbe be nem lépő parasztok ellehetetlenítése;
- a mezőgazdasági munkások helyzete;
- árak és a fejadagok;
- a sajtó Jugoszláviában;
- könyvesboltok Jugoszláviában;
- a Jugoszláviában bemutatott filmek;
- mit olvasnak a legtöbben;
- a közegészségügy;
- a kulturális helyzet;
- külföldi rádióállomások hallgatása;

³⁴ CNSAS I. 160772. vol. 42/1956.: f. 259–260., 264–267., 291–292., 297., 517–518.

³⁵ CNSAS I. 160772. vol. 44.: f.199–201., 266–268., 280., 292., 294., 362–363., 507., 532., 549.

- Tito-ellenes kiáltványok;
- a lakosság hangulata;
- a szerbiai Bánátban kialakult helyzet;
- Titónak a kapitalista országokkal kötött megállapodása;
- színházak, kultúrházak, művészet;
- népi tömeges ellenállás a titói rendszerrel szemben;
- a főváros, Belgrád leírása.

Nem tudjuk, hogy hogyan gyűjtötték össze ezeket az információkat a jugoszláviai menekültektől. Megfélemlítést alkalmaztak? Zsarolták-e őket? Fizikai vagy pszichológiai kényszerítést alkalmaztak-e, mint ahogyan a nép ellenségének tekintett román állampolgárok esetében? Vajon a Securitate azt akarta-e, hogy hogy a kihallgatottak vallomásai megerősítsék a Bukarestben feltételezett „ideológiai kánon”? Vélelmezhetjük, hogy a kérdések többségére igen a válasz. Ezek azonban mégiscsak költői kérdések, mert az összegyűjtött adatok fontossága szempontjából a disszidensek által a titói Jugoszláviáról közvetített igazság sokkal fontosabb volt az ország profiljának megismerése szempontjából, mint a Moszkva által Bukarestben gyártott „igazság” újbóli megerősítése.

A kihallgatások valódi célja tulajdonképpen az volt, hogy eredeti forrásból szerezzenek információt arról, hogy mi az ellenfél „profilja” és potenciálja, és mindenekelőtt kiderítsék azt, hogy mik a belső gyengeségei. Ráadásul az a tény, hogy a disszidenseket arra kényszerítették, hogy „írjanak”, „meséljenek” a kihallgató által irányított kérdések okozta megszakítások nélkül, arra utal, hogy a Securitate egyértelmű vágya volt, hogy megtudja, milyen az élet a „másik oldalon”, a határ túloldalán, pontosan azok szemén keresztül, akik onnan jöttek.

Az az információ, hogy a „titoista Jugoszláviában” tilos volt hallgatni a Moszkvai Rádiót, a Bukaresti Rádiót, a Szófia Rádiót, a Tiranai Rádiót, vagy a Budapesti Rádiót, viszont megengedett volt a nyugati adók, mint a Szabad Európa, az Amerika Hangja és a BBC hallgatása, vagy hogy a mozikban főleg amerikai filmeket vetítettek Hollywoodból, illetve olasz és francia filmeket, továbbá, hogy I. V. Sztálin és társai (nem Lenin!) könyvei lekerültek a könyvespolcokról, bizonyára nemcsak megdöbbenést okoztak, de extra kíváncsiságot is kiváltottak a román biztonságiaknál. Az kevésbé számított, hogy a disszidensek kivétel nélkül elítélték a jugoszláviai állapotokat, éppen azért, hogy igazolják onnan való távozásukat. Ami fontos, az az a tény, hogy a Tito-rendszerről a nyomozás során feltárt kép nem teljesen felelt meg a Moszkva által közvetített propagandásémának; további érveléssel szolgálva a bukaresti sztálinista hatóságok számára a titoizmus esetleges romániai befolyása elleni küzdelemben, különösen a jugoszláv állammal határos érzékeny régiókban.

Források

CNSAS – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, I. 160772. („Problema Iugoslavă”)

Felhasznált irodalom

Bianchini 2003 = Bianchini, Stefano: *The Yugoslav Problem*. Bucharest, 2003.

Đilas 1991 = Đilas, Milovan: *Întâlniri cu Stalin*, Craiova, 1991.

Gheorghiu-Dej 1951 = Gheorghiu-Dej, Gheorghe: *Articole și cuvântări*. București, 1951.

Nistor 2015 = Nistor, Ionuț: „Procesul titoismului” în România (1950): documente. Iași, 2015.

Pavlowitch 1995 = Pavlowitch, Stevan K.: D. T. Hudson (1910–1995). A Depressed Witness of the First Civil War in Yugoslavia. *Tokovi Istorije* (1995:1–2), 263–273.

Râmneanțu 1994 = Râmneanțu, Vasile: Activitatea organizației județene Timiș-Torontal a P.C.R. în perioada 1944–1946. In: *Analele Banatului. Seria Arheologie–Istorie III*. Timișoara, 1994. 434–440.

Rusnac 1997 = Rusnac, Mircea: Procesul intentat liderilor sârbi „titoiști” (1950) și implicațiile sale. In: Ciobotaru, Dan et al. (Eds.): *Analele Banatului. Serie nouă. Arheologie–Istorie V*. Timișoara, 1997. 383–395.

Șiperco 2015 = Șiperco, Andrei (Ed.): *Confesiunile elitei comuniste. România 1944–1965: Rivalități, represii, crime...*: Arhiva Alexandru Șiperco, Vol. I. Bucharest, 2015.

Sugar 1996 = Sugar, Peter F. (Ed.): *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea; Popoarele iugoslave*. București, 1996.